Sport in Nederlands-Indië[1] en Indonesië Een late ontwikkeling langs gekleurde lijnen

Nico van Horn

In dit artikel wordt de ontwikkeling van de georganiseerde sportbeoefening door (Indische) Nederlanders in Indië nader belicht. Dat vindt plaats vanuit twee vraagstellingen:
a) Wanneer kunnen we spreken van georganiseerde sportbeoefening in Indië? en
b) Zijn er raciale scheidingslijnen in de georganiseerde sportbeoefening te ontdekken?
Daarbij wordt er een relatie gelegd naar enkele populaire sporten in Indonesië.

Inleiding

De eerste uitingen van sport in de Westerse zin des woords in Nederlands-Indië zijn te vinden in de tijd van het Engelse tussenbestuur van1810 - 1816. De Engelsen speelden volgens de thans beschikbare bronnen in die periode vooral cricket. Verder zijn er bronnen die melden dat er in 1812 wedrennen in Salatiga op Midden-Java georganiseerd werden. Tijdens die wedrennen werden ook verschillende loopnummers afgewerkt. En natuurlijk werd er gecricket. Na het vertrek van het Engelse bestuur uit Indië bleven de aanwezige Engelsen hun nationale sport cricket spelen. Vooral de Engelse kolonie in Batavia was actief en organiseerde naast cricket regelmatig wedstrijden voor andere 'atletische sporten'. 'Evenals ten vorigen jare zullen de hier ter stede gevestigde zonen van Groot Brittanje en Ierland een luisterrijken wedstrijd houden, tot welks bijwoning tal van heeren en dames zijn uitgenoodigd. Olympische spelen in de 19e eeuw!', schreef de *Javabode* op 21 mei 1884. Op het programma stonden onder meer hardlopen, verspringen, polsstokhoogspringen, touwtrekken en hordelopen. Deelname van Nederlanders aan dit soort wedstrijden kwam spaarzaam voor. In krantenberichten vinden we af en toe een verzuchting dat er zo weinig Nederlanders bereid waren te sporten.

Late start

De sportbeoefening van Nederlanders in Indië kwam laat en langzamer op gang, dan in Nederland. Voor die late start kunnen verschillende oorzaken worden aangedragen. Eén van de redenen is dat tot de Eerste Wereldoorlog gymnastiek, en in het verlengde daarvan sport, geen prominente plaats had binnen het Indische onderwijssysteem. Daarbij komt dat veel Nederlanders in Indië werkzaam waren op buitenposten en in kleine gemeenschappen woonden, waar bijvoorbeeld amper een voetbalteam laat staan een elftal gevormd kon worden. Tennis werd wel beoefend, want daarvoor zijn maar twee mensen nodig. In Indië werd verder gezwommen. In de jaren '20 en '30 werden in de grote plaatsen moderne zwembaden gebouwd. De ontwikkeling van de georganiseerde sport in Indië moeten we dan ook vooral zoeken in en rondom de grotere steden.

Maar misschien was de potentiële groep sporters ook kleiner dan op papier zou lijken. Nederlandse jongens en jongemannen werden regelmatig naar Nederland gestuurd voor middelbaar en hoger onderwijs en zo viel een belangrijke doelgroep sporters voor een groot deel weg. En dan was er nog het probleem van buitenlands verlof en de voortdurende overplaatsingen. Zodra iemand zich genesteld had in een plaats, en actief ging worden binnen een sportvereniging, volgde overplaatsing.

Die afwachtende houding van de Nederlandse bevolkingsgroep ten aanzien van sport gold ook voor gymnastiek en turnen. In het leger werd wel aan schermen gedaan, maar dat was geen sport waarmee je grote massa's burgers op de been kreeg. Naast de eerder genoemde Engelsen, waren er ook nogal wat Duitsers werkzaam bij verschillende handelsfirma's in Batavia,. Ze richten op 10 september 1866 de Deutscher Turnverein op, plaats van handeling: de koffiekamer van de Schouwburg van Batavia. Aanleiding was een oproep van 29 augustus 1866 van een provisorisch comité onder leiding van de heren J.Fr. Daumiller, H. en E. Sander, notaris P.C. Simon en Julius Brüssel, die allen in Batavia woonden. Ze wilden zich, in navolging van de grote turnbeweging in Duitsland onder Vater Jahn, wijden aan de turnsport. 'Die nächste Zweck der Turnverein ist seine Mitgliedern Gelegenheit und Anleitung zu regelmässigen Körperübungen zu geben und für Verbreitung des Deutschen Turnen zu wirken.'[2] Ruim tien jaar later, in 1878, werd de eerste Nederlandse gymnastiekvereniging in Indië opgericht, Olympia in Batavia.

Na 1880 komt er bij de Nederlanders wat meer beweging in. In Makassar was tussen 1885 en 1887 een sportclub actief waar cricket, zwemmen, roeien, zeilen en atletiek beoefend werd. Overigens was het merendeel van de oprichters en eerste leden van deze club van Duitse oorsprong. Voetbal komt tot 1895 spaarzaam voor in Indië, een enkele gelegenheidswedstrijd daargelaten. Meestal worden die wedstrijden gespeeld tussen leden van Engelse cricketclubs, met bemanningen van bezoekende Engelse schepen met af en toe een paar Nederlandse gastspelers. In 1893 wordt in Batavia de football– en cricketclub Rood-Wit opgericht door Nederlanders. Afgaande op de statuten en reglement speelden ze vrijwel uitsluitend cricket. Het is in Soerabaja dat in 1895 een HBS-leerling van Engels-Armeense afkomst een voetbalclub opricht, John Edgar. Het zou nog bijna een jaar duren eer er een andere club was opgericht, vermoedelijk op dezelfde HBS. En toen was het zover: Sparta voetbalt tegen Victoria, op 25 oktober 1896. In de krant staat nadien te lezen:'Zoo behoort dan de eerste voetbalwedstrijd die in Soerabaja plaats gehad heeft, weer tot het verleden. Het was eene warme, maar goed geslaagde match, en het vrij talrijk opgekomen publiek heeft zich klaarblijkelijk goed beloond voor de moeite van het vroeg opstaan. Victoria won den toss en om 6 1/2 uur nam het spel een aanvang. Deze club was voorzeker de sterkste en heeft het dan ook van Sparta gewonnen met 6-1 goals. Toch hebben de Spartanen zich, leden van zulk een jonge vereeniging als zij waren, goed gehouden, doch de ongeoefendheid bleek meermalen.'[3]

Vanuit Soerabaja breidde het voetbal zich als een olievlek uit. Batavia volgde snel, daarna andere steden en eilanden. Ook de militairen deden van ganser harte mee, al gooide een maatregel in 1905 roet in het eten. Meerderen en minderen mochten niet in hetzelfde elftal, en niet tegen elkaar spelen, zo besliste de legerleiding. Dat gaf maar aanleiding tot ongewenste verhoudingen. We komen hier haast ongemerkt bij de tweede vraagstelling van dit artikel namelijk die naar de raciale tegenstellingen in de sport.

Gekleurde tegenstellingen

Het officierscorps van het KNIL was voor het grootste deel van Europese afkomst. Voor de rest van het leger gold dat niet. De grens tussen meerderen en minderen werd daarmee ook een etnische scheiding. Fnuikend voor een brede ontwikkeling van het Indische sportgebeuren was de verzuiling. Waar in Nederland verzuiling optrad volgens godsdienst en levensovertuiging, kende Indië, ook officieel, een driedeling op basis van etniciteit. Godsdienst speelde in Indië niet zo'n dominante rol als in Nederland. In Indië werd veel meer op afkomst en etnische oorsprong gelet. De samenleving kende drie onderscheiden categorieën. De eerste bestond uit Europeanen en daaraan gelijkgestelden. Onder die laatste groep vielen, naast de Japanners, ook kinderen van Europese vaders en inlandse moeders die erkend waren. De vaders konden voor hun kinderen, of later de kinderen zelf, een verzoek indienen om als 'Europeaan' door het leven te gaan. Veel Indo-families hoorden bij die groep. De tweede categorie bestond uit Vreemde Oosterlingen: Chinezen, Arabieren, Bengali etc. De derde categorie, verreweg de grootste, vormde de Inlandse bevolking. Die driedeling gold voor vrijwel alle maatschappelijke terreinen. Dat onderscheid werd bijvoorbeeld ook gemaakt bij de trein (drie tariefklassen), bioscopen en andere openbare vermakelijkheden.

Buiten het leger waren de meeste clubs en verenigingen samengesteld volgens de driedeling hierboven geschetst. In de oudste statuten van sportclubs zijn bijna geen discriminatoire bepalingen te vinden, slechts bij de Chinese clubs zijn tot de jaren dertig bepalingen over verplichte Chinese afkomst opgenomen. Er waren clubs waar alleen volbloed-Europeanen speelden, er waren clubs voor Indische jongens, clubs voor Chinezen, voor Armeniërs, en voor Indonesiërs.
De verscholen discriminatie bleef dus op papier onuitgesproken, maar bestond wel degelijk. Je zou het als Europeaan toch niet wagen om je aan te melden bij een inlandse club. In plaatsen, waar de markt voor potentiële voetballers klein was, nam men die ongeschreven regels niet zo nauw. Daar waren wel competities tussen elftallen van allerlei etnische afkomst. Dat brengt ons op het vaak gehoorde verhaal dat bij het zwembad in Bandung en ook in Batavia een bordje te zien zou zijn geweest: 'Verboden voor honden en inlanders'. Over dat vermeende bordje is veel geschreven, maar nooit is een foto daarvan opgedoken of enig ander bewijs. Dat bordje heeft er waarschijnlijk nooit gehangen. Wel hanteerden zwembaden aparte uren voor Europeanen en inlanders, een subtiele vorm van scheiding. Maar ook in Nederland anno 2012 zijn de zwembaden niet voor iedereen op alle uren open: vrouwenzwemmen, babyzwemmen en ga zo maar door.

Veel beoefende sporten in Indië

De populairste sport in Indië was en is zondermeer voetbal, en dat gold voor alle bevolkingsgroepen.[4] Begonnen op de HBS in Soerabaja, ontstonden overal in het land voetbalclubs. Dat leverde een probleem op. Zeker voor een normale nationale competitie waren de grote afstanden en het moeizame reizen bezwaarlijk.

Daarom speelden de clubs meestal binnen hun eigen stad. Een uitzondering vormden de Stedenwedstrijden, die vanaf 1914 werden gehouden. Alleen bij de Stedenwedstrijden ontmoetten de clubs tegenstanders uit een andere stad, maar dan ook nog alleen op het eiland Java. De organisatie van de voetbalcompetities was derhalve veelal een plaatselijke aangelegenheid en de Nederlandsch-Indische Voetbalbond (NIVB) opgericht in 1919, kon slechts op afstand zaken regelen in de gaten houden. Deze voetbalbond behartigde alleen de belangen van de 'Europese' clubs. Daarom bestond er ook een aparte Chinese voetbalbond en richtten de Indonesiërs in 1930 een eigen voetbalbond op die nog steeds bestaat, de PSSI. Mede omdat de oprichting van de PSSI enigszins in het teken stond van het opkomende nationalisme waren de contacten tussen NIVB en PSSI spaarzaam en moeizaam.

Het hoogtepunt voor het Indische voetbal was de deelname aan de Wereldkampioenschappen in Frankrijk, in 1938. Omdat Japan afgevallen was, kwam er een plaats voor een ander Aziatisch land vrij, dat werd Indië. Na het sluiten van een (tijdelijk) gentlemen's agreement tussen NIVB en PSSI en de Chinese Bond ging een gecombineerd elftal (Europeanen, Chinezen en Indonesiërs) naar Frankrijk. Het zou bij die ene keer blijven. Wel kwamen er in aanloop tot de Tweede Wereldoorlog steeds meer Indonesische leden in de besturen van sportbonden, al waren dat veelal Indonesiërs uit de hogere klassen. Na 1945 veranderde dat natuurlijk, eerst langzaam maar na de overdracht in 1949, sneller.

Naast voetbal kende Indië ook beoefenaren van andere sporten. Bij de Chinezen waren boksen, later basketbal en tennis populair. Andere sporten opereerden meer in de marge, maar kenden wel een grote hoeveelheid toeschouwers, zoals bij motorraces, autorally's, wielerwedstrijden, korfbal en atletiek. Sommige sporten kenmerkten zich door een sterke sociale component: bij zeilen en roeien was het sociëteitsgebeuren belangrijk en vormde daarmee een drempel voor deelname, dat aspect was bij voetbal minder prominent aanwezig.

Indisch sporterfgoed

Het is historisch gesproken heel jammer dat van al de oorspronkelijke sportclubs in Indië bitter weinig is overgebleven. Een uitzondering is de voetbalclub BVC uit Batavia, die nog steeds bij elkaar komt, nu als reünistenvereniging in Nederland. Tot voor kort was ook de COOVI (Club van Oud Voetballers en Officials uit Indonesië) in Den Haag actief. ROKI (Reünisten en Oud Korfballers uit Indonesië) organiseert wel nog steeds wedstrijden.

Twee Indonesische voetbalteams en hun aanhang (plaats onbekend) in 1934. Foto privé collectie auteur

Chinese badmintonners met hun behaalde prijzen te Batavia, omstreeks 1940. Foto privé collectie auteur

Bronnen voor Indische sportgeschiedenis zijn alleen aan te boren in kranten, tijdschriften en memoires. Maar dan doet zich het probleem van de beschikbaarheid van Indonesische stukken van vóór de oorlog voor. In het sportmuseum in Jakarta lijkt de sportgeschiedenis van Indonesië te beginnen in 1945, met een paar vooroorlogse aandachtspunten zoals de oprichting van de PSSI en de trip naar Frankrijk in 1938. Er lijkt een volledige breuk te zijn tussen Indië en Indonesië. En toch lopen de lijnen, zij het nu anders gekleurd, door. De meeste Indische bonden van vóór de oorlog zijn overgenomen, opgeslokt of gefuseerd met de Indonesische counterparts. De infrastructuur (stadions, clubgebouwen, trainingsfaciliteiten, pers en propaganda, samenwerking met stadsbesturen) zijn onveranderd overgenomen.
De contacten op sportgebied tussen Nederland en Indonesië worden ook niet helemaal verbroken. Regelmatig hebben Nederlandse coaches (Wiel Corver, Wim Rijsbergen bij voetbal, en Wim van Dijk en Diederik de Boorder bij roeien) de banden verstevigd of opnieuw aangeknoopt.
Voetbal in Indonesië is ongekend populair, de fans zijn er fanatieker dan waar ook, de resultaten blijven helaas achter. De voetballer met de meeste Tweet-aanhangers in Indonesië is Irfan Bachdim die van FC Utrecht terugging naar het geboorteland van zijn vader en inmiddels ook gekozen heeft voor de Indonesische nationaliteit.

Badminton werd een twintigtal jaar geleden onder handen genomen; geheel toevallig was de toenmalige vicepresident van Indonesië ook voorzitter van de badmintonbond en binnen een paar jaar kende iedere stad in

Indonesië badmintonhallen, grossierde Indonesië in Aziatische, Wereld en Olympische titels. Dat zou met voetbal ook kunnen: een land met een bevolking van 250 miljoen mensen dat slechts de 170e plaats inneemt, dat valt niet met elkaar te rijmen. Zolang de voetbalsport (en ook wel andere sporten in Indonesië) gedomineerd worden door corruptie, achterhaalde trainingsmethodes, persoonlijke vetes en weinig discipline, zal een verbetering nog lang op zich laten wachten.

Conclusie
De georganiseerde sportbeoefening in Indië is laat op gang gekomen. Voortrekkers daarbij waren de Engelsen en de Duitsers; de Nederlanders volgden op afstand. Belangstelling voor sport was er wel degelijk, maar lichamelijke opvoeding en in het kielzog daarvan sport, nam in Indische samenleving een bescheiden plaats in vergeleken met Nederland.

De ontwikkeling van de georganiseerde sportbeoefening werd gehinderd door de openlijke en verhulde etnische scheidslijnen die in de Indische samenleving getrokken waren. Binnen elk van de drie benoemde bevolkingscategorieën werd gesport, maar van een onderlinge uitwisseling was geen sprake.

Pas na de Japanse bezetting kwam het proces van samensmelten van de categorale sportorganisaties op gang. Dat versnelde na de overdracht in 1949. De moeilijkheden die de Indonesische sportwereld nu kent, zijn niet zozeer te wijten aan historisch raciale tegenstellingen, maar wellicht aan zaken als persoonlijke en financiële belangen.[5]
Gelukkig beoefenen de Indonesiërs hun sporten wel met volle overgave en met enthousiasme. Eigenlijk hoort het daar bij sport ook om te gaan.

1 Kortheidshalve zal verder over Indië gesproken worden, en niet over Nederlands-Indië.
2 Kort geschiedkundig overzicht in *Deutsches Jahrbuch für Niederländisch-Indien.* (Batavia, 1925), 122-123. aanvullingen in *Jahrbuch* 1928, 1930 en 1935. Voorts E. Helfferich 'Zum 60-jährigen Jubiläum des Deutschen Vereins, früher Deutscher Turnverein, Batavia', in: *Deutsche Wacht,* 1926, nr. 9, september, 1-6.
3 *Soerabajaasch Handelsblad*, 25 oktober 1896.
4 W. Berretty, *40 jaar voetbal in Ned. Indië, 1894-1934* (Soekaboemi 1934).
5 Literatuur is te vinden in: Wilfred van Buuren; met Peter Los en Nico van Horn , *Bibliografisch apparaat voor de Nederlandse sportgeschiedenis* (2006), met aanvullingen op: www.desportwereld.nl.

Nico van Horn studeerde in Leiden sociaal-economische geschiedenis. Werkte als historicus bij de Nederlandse Bank en is sinds 2004 archivaris bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde in Leiden. In die hoedanigheid bereidt hij een publicatie over sport in Indië voor. Is een kenner van de geschiedenis van de roeisport, die hij zelf graag beoefende.